

УДК 316.42: 80 (574)

**ЖАҒАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ОВЕРТОН ТЕРЕЗЕСІ ҚАЗАҚСТАН
МЫСАЛЫНДА**

Аширбекова Аружан

Ashir99@inbox.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Халықаралық қатынастар факультеті, Аймақтану
мамандығының 4-курс студенті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекші: Даркенов Қ.Ғ..

Қазіргі уақытта жаһандану әлемнің барлық елдері мен аймақтарын қамтыған ең маңызды және кеңінен талқыланатын процесс болып табылады. Жаһандану қазіргі әлемнің құбылысы ретінде өте жан-жақты және маңызды, оны жалпы сипаттау және бағалау қиын, ол мемлекеттер мен халықтарды басып алады және әртүрлі қарама-қарсы пікірлер таластар тудырады. Көбісі оны қолдайды, бірақ оның қауіп-қатері мен болашаққа қауіп төндіретін қарсыластар да бар. Осы бағалаулар адамзат өркениетінің дамуын болжайды, соғыстар, этносаралық қақтығыстар, халықтардың жақындасуы мен дамуы қауіпінің төмендеуін уәде етеді. Жаһандану адамзат дамуының біртұтас организм ретіндегі жаңа кезеңі екені анық. Ол ғылымның, техниканың, технологияның, компьютерлендірудің және, ақпаратқа қол жетімділіктің артуына байланысты жер шарының барлық бұрыштарына, әр мемлекетке, жеке адамға енеді. Қазіргі жаһандану қоғамдық өмірдің барлық негізгі салаларына әсер етеді: экономикалық, саяси, әлеуметтік және басқалар.

Көптеген мемлекеттер мен халықтар ежелден жаһандану элементтерімен бетпе-бет келді. Халықтар мен елдер қауіпсіздікке, қоғамның тұрақты дамуын және әл-ауқатын қамтамасыз етуге ұмтыла отырып, тек бірлескен күш-жігердің арқасында өркениетті, тұрақты дамып келе жатқан қоғам мен мемлекет құруға болатынын түсінді. Интеграция, бірлескен

сауда және қорғаныс ұлттық және мемлекеттік шекараларды еңсеруге, мемлекетаралық сауданы дамытуға, өзара тиімді саяси, экономикалық байланыстар орнатуға мүмкіндік берген елдер мен халықтар бірлестігінің алғашқы элементтері болды.

Ал, Қазақстандағы жаһандану процесін Овертон терезесі теориясы арқылы талдап көрейік. Джозеф Овертон тоқсаныншы жылдардың ортасында Мичиганның консервативті Макин қоғамдық саясат орталығында жұмыс істеген кезде әртүрлі саяси пікірлерге жол беру тұжырымдамасын ұсынды. Овертон 2003 жылы жол апатынан қайтыс болды, содан кейін оның орталықтағы әріптесі Джозеф Леман бұл идеяны қолдады, уақыт өте келе Джордж Буштың американдық саяси кеңесшісі және спичрайтер Джошуа Тревиньо. 2006 жылы ол әртүрлі идеялардың рұқсат етілуін өлшеудің нақты шкаласын ұсынды, онда төменгі жағы "қолданыстағы норма", ал жоғарғы жағы "мүмкін емес". 2010 жылы американдық журналист Гленн Бектің "Овертон терезесі" кітабы — сюжеттің қозғаушысы ретінде қастандық теориясы бар саяси триллер жарық көрді. Дәл сол кезде маргиналды саяси тұжырымдама негізгі бағытқа еніп, кез-келген әлеуметтік процестерді түсіндіру механизміне айналды деп болжанады. Жеңілдетілген түрде идея келесідей көрінеді: бір проблемалық тақырыпқа қатысты әр түрлі позицияларды спектрге бөлуге болады, онда экстремалды нүктелер оң және ультра оң көзқарастар болады. Олардың арасында белгілі бір сәтте қоғам үшін ең қолайлы пікірлері бар сегментті бөлуге болады, бірақ уақыт өте келе бұл сегмент әртүрлі себептерге байланысты көлденеңінен жылжи алады. Саясатшылар спектрдің "рұқсат етілген" бөлігіне түсетін пікірлерді мансаптан қорықпай қолдай алады, өйткені қоғам оларға қалыпты жауап береді. Болжамсыз реакцияға байланысты басқа, мақұлданбаған позицияларды қорғау қауіпті болуы мүмкін. Бұл жағдайда "Овертон терезесі" рұқсат етілген нәрсенің осы шеңберін сипаттауға тырысады. Бұл 6 кезеңге бөлінген қоғамның ақыл-ойына әсер ету әдісі: " мүмкін емес", " радикалды", " қолайлы", " ақылға қонымды", " танымал", " мемлекеттік норма".

Қазақстан үшін ақпараттық ағындарға, жаңа технологияларға еркін қол жеткізу, шектеусіз заманауи тәжірибе мен білім алу маңызды болып табылады. Бұл әсіресе аумақтың Батыс Еуропаның, АҚШ-тың, Шығыс Азияның негізгі ақпараттық, ғылыми, экономикалық орталықтарынан алыс орналасуы жағдайында өзекті. Жаһанданудың ақпараттық және технологиялық мүмкіндіктері республика халқына, Орталық Азияның басқа елдеріне әлемдегі негізгі даму үдерістерінен қалмауға мүмкіндік береді. Концептуалды түрде жаһандану адамдардың экономикалық әл-ауқатының деңгейін арттыруға оң әсер етуі, қоғамның тұрақты дамуын қамтамасыз етуі және адамдардың зияткерлік, әлеуметтік, мәдени дамуына ықпал етуі керек екендігі белгілі. Қазақстанның тұрақты дамуын нығайту үшін жаһанданудың өзекті элементтерінің бірі оның трансұлттық қылмысқа, әсіресе қоғам мен мемлекеттегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестегі рөлі мен мүмкіндіктері болып табылады.

Қазіргі Қазақстан аумағында өмір сүрген халықтар мен мемлекеттер өз көршілерімен байланыс пен байланысты сақтаудың қажеттілігі мен маңыздылығын әрдайым түсінгенін растауға болады. Бұл оларға сауданы дамытуға, қауіпсіздікті қамтамасыз етуге, ынтымақтастықты орнатуға ғана емес, сонымен қатар көршілерінің саяси, әскери, техникалық, мәдени және басқа салалардағы маңызды өзгерістері, жетістіктері туралы маңызды ақпарат алуға мүмкіндік берді. Олар өздерінің қорғалуы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету мүмкіндіктерін, дағдыларын, техникалық қабілеттерін алу үшін осы салаларда бәсекеге қабілеттіліктің өмірлік қажеттілігін түсінді. Элементтерді зерттеу және пайдалану таңқаларлық емес жаһандану қазіргі Қазақстан үшін бірдей басымдықтар болуы керек. Жаһандану заңдары мен процестерін түсіну Қазақстанға және оның халқына Қазіргі әлемдегі одан әрі даму, қауіпсіздік және бәсекеге қабілеттілік үшін оның барлық оң элементтерін тиімді алуға және пайдалануға мүмкіндік береді. Қазақстан үшін мұндай қауіп бастапқыда жаһандану идеясы "мүмкін емес" болған жоқ. Егер барлық факторларды ескеретін болсақ, елдің бай тарихы мен этносаралық халқының арқасында ол "қолайлы" болды.

Жаһанданудың ең қол жетімді анықтамасы ретінде А.и. Уткиннің анықтамасын "XXI ғасырдың әлемдік тәртібі" кітабынан ұсынуға болады. "Жаһандану-бұл ұлттық экономикалардың капитал қозғалысының жаңа жеңілдігіне, әлемнің жаңа ақпараттық

ашықтығына, технологиялық революцияға, дамыған индустриялық елдердің тауарлар мен капитал қозғалысын ырықтандыруға бейілділігіне, коммуникациялық жақындасу, планетарлық ғылыми революция, ұлтаралық әлеуметтік қозғалыстар, көліктің жаңа түрлері, телекоммуникациялық технологияларды іске асыру, интернационалдық білім беру негізінде біртұтас, жалпы әлемдік жүйеге бірігуі" [1]. Жоғарыда айтылғандардан жаһандандудың мемлекеттерге әсерін арттырудың ең ықпалды факторы трансұлттық корпорациялардың, халықаралық банктердің қызметінде көрінетін экономика екендігі айқын болады.

Осылайша, жаһандану-бұл жеке мемлекеттердің, халықтардың экономикалық, саяси, әлеуметтік-мәдени, ақпараттық байланыстармен байланысты біртұтас әлемдік кеңістікке айналу процесі. Мемлекеттер мен өңірлер адамдардың, ұйымдардың, институттардың еркін қозғалысының, тауарлар, қызметтер, Қаржы, ақпарат айналымының жалпы аймағына айналады. Бұл қатынастарда пікір, тәжірибе алмасу, жаһандық және аймақтық мәселелерді ортақ күш-жігермен шешу үшін халықаралық қатынастардың жаңа субъектілері құрылуда. Нәтижесінде бүкіл әлемнің жаңа сапасы мен даму деңгейін сипаттайтын бірыңғай әмбебап халықаралық құқықтық, ақпараттық, мәдени өріс құрылады. Осы тұрғыдан жаһандануға деген көзқарас мемлекеттер мен халықтар үшін процестің жағымды жақтарын көрсетеді. Жаһандану оның заңдары мен тетіктерін түсіну үшін өзара пайда алуға мүмкіндік беретін объективті және нақты процеске айналғанын растауға болады. Керісінше, жаһандану дамуының заңдары мен шарттарын түсінбеу халықтар мен мәдениеттерге жаңа қауіптер мен қауіп-қатерлер әкеледі. Елдер мен халықтар арасындағы қарым-қатынастардағы жаңа сапалық өзгерістер бұрын дамуы мен маңызы болмаған бірегей қауіп-қатерлерді тудыруда.

Жаһандану процестеріне кіру жағдайында халықтардың тұрақтылығы мен дамуының тұрақтылығы үшін ең маңызды қауіптердің ішінде көптеген ғалымдар келесі факторларды ажыратады:

Ақпараттың еркін қозғалысы әртүрлі мәдениеттердің құндылықтарын дамыту мен таратуға тең емес жағдай жасайды. Батыс мәдениеті мен тілдерінің қысымы мен сәні аз халықтардың мәдениеттерінің таралуында ең әлсіреген, шектеулі жойылу қаупін тудырады.

Тұрақты және қатаң экономикалық бәсекелестік мемлекеттердің әлемдік теңсіздігін күшейтеді. Әлемнің Солтүстік пен оңтүстікке айқын экономикалық, әлеуметтік бөлінуі әлемнің көптеген елдері мен халықтарында прогрестің дамуын шектейді.

Адамзат игіліктерінің әлем өңірлері арасында әділетсіз бөлінуі халықтар арасында объективті наразылық туғызады, бұл қақтығыстардың, терроризмнің, этникалық, әлеуметтік, экономикалық негіздегі қарулы қақтығыстардың өсуінен көрінеді.

Қазақстанды жаһандану процесіне ел мен халық үшін тиімді шарттармен қосудың маңыздылығы республикада ең жоғары деңгейде атап өтіледі. Қазақстан Президенті Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 20 жылдығына арналған салтанатты жиында "XX ғасырда! Қазақстанның шынайы Тәуелсіздігі ғасыры біздің өңірлік және жаһандық интеграциялық процестерге белсенді қатысуымызсыз мүмкін емес. Интеграция-болашаққа жетелейтін магистраль. Бұл қазақстандық бизнес пен барлық қазақстандықтар үшін үлкен мүмкіндіктер. Экономикалық тұрғыдан жабық елдердің болашағы жоқ. Бұл сенімді халықаралық кепілдіктері, біздің егемендігі мен тұтастығын". Қазақстан Президенті жаһандандудың дамуы мен таралуының қағидаттары мен заңдарын сақтаудың маңыздылығын ерекше атап өтеді. Экономикалық, әлеуметтік жағынан артта қалған және соғысып жатқан елдер мен халықтар қоршаған жағдайда бір мемлекеттің тұрақтылығы мен орнықтылығын қамтамасыз ету мүмкін емес. "Жаһандық әлемде көршілері кедей, тұрақсыз және қауіп-қатерге бейім болса, ешбір ел өзінің болашағына сенімді бола алмайды. Дәл осы көзқарастар Менің Еуразиялық одақ туралы идеяның негізін құрады. БЭК арқасында Қазақстан өзінің геэкономикалық жағдайын жақсартады, Орталық Азия елдерінің алғашқысы континенттік оқшауланудан шығады" [2]. Осылайша, жаһандану заңдарын түсінудің тікелей нәтижелерінің бірі Қазақстанның БЭК, Кеден одағы және басқа да халықаралық ұйымдар мен бірлестіктер шеңберіндегі интеграция процесі болып табылатынын растауға болады.

Біріншіден, ТМД, Кеден одағы шеңберіндегі экономикалық интеграция Қазақстанды әлемдік экономикалық дағдарыстардан қорғауға мүмкіндік береді. "Болып жатқан өзгерістер Қазақстанды және ТМД бойынша жақын көршілерімізді дамудың таңдап алынған стратегияларының дұрыстығын тағы да салыстырып тексеруге, Еуразиялық кеңістіктегі жаһандық және өңірлік мүдделердің күрделі тоғысуында өз орнын анықтауға итермелейді... Тек бірлесіп қана біз мемлекеттеріміздің орнықты экономикалық дамуын қамтамасыз ете аламыз" [3]. Екіншіден, қазақстандық өндірісті, нарықты, қаржы жинақтарын құру және қорғау бірыңғай өңірлік валютаны, жалпы валюталық, қаржы жүйесін құру арқылы мүмкін болады. "Келесі қадам ЕурАзЭҚ елдерінің валюталық одағы және Еуразиялық ұлттықтан жоғары есеп айырысу бірлігін құру болуы мүмкін" [3].

Сонымен қатар, Н.Ә. Назарбаев Қазақстанның экономикалық дамуы мен сыртқы саясат стратегиясының мүмкіндіктері мен бағыттарын атап өтті. Оның пікірінше, жаһандандудың күшеюі және әлемдегі экономикалық жағдайдың нашарлауы аясында Қазақстан мен Орталық Азия елдері үшін міндетті түрде пайдалануы қажет әлемдегі өз жағдайының дамуы мен нығаюына мүмкіндік беріледі. "Орталық Азия әлемнің жаһандық орталықтарының бірі болу үшін үлкен әлеуетке ие" [4]. ҚР Президенті Н.Ә. Қазақстанның экономикалық, әлеуметтік жағдайын жақсарту мүмкіндіктерін зерделеуді республикамен көршілес елдердегі жағдайдан алшақтатуға болмайды. Қазақстанның экономикалық дамуы көршілес Орталық Азия мемлекеттеріндегі жағдайды қатар жақсартусыз мүмкін емес. Осы мақсатты іске асырудағы маңызды қадамдар ретінде Қазақстанның ішкі және сыртқы саясатының келесі міндеттері ұсынылды:

өңір елдерін біріктіру мен жақындастыруды жалғастыру, көрші елдер азаматтары арасындағы экономикалық, әлеуметтік байланыстарды дамыту қажет. Осы мақсатты іске асыруда темір жол мен автомобиль жолдарының Орталық Азия желілері ерекше маңызды болуға тиіс.

жаһандық әлемде Орталық Азия елдері үшін өз орны мен орнын жаулап алу өңір елдерінің ортақ күш-жігерінің міндетті міндеті болып белгіленді. Қазақстан Президентінің пікірінше, осы өңірдегі мемлекеттер әлемнің көптеген басқа елдерін, өңірлерін азық-түлікпен қамтамасыз ете алар еді. Себебі ортақ азық-түлік базасын құру және басқа елдермен бәсекелестік үшін Орталық Азияда еңбек ресурстары да, табиғи ресурстар да, мүмкіндіктер де бар. Мұндай қауіппен жаһандану процестерін БАҚ және басқа да бұқаралық ақпарат құралдары қолдайды. Бұл бөтен нәрсе емес және қазіргі уақыттың талаптарына сәйкес келеді. Мұндай қауіп-қатер Қазақстандағы Овертон шкаласы бойынша жаһандандудың экономикалық және саяси процестері "саяси норма" болып табылатынын атап өтуге болады.

Қазақстан алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі жаһандандудың мәдени-тілдік ықпалы болып табылады. Жаһандану элементтерінің бірі мәдениеттер, дәстүрлер мен тілдердің міндетті түрде өзара кірігуі болып табылатыны белгілі. Қазақ қоғамының мәдени және тіл саласының ел аумағының шектеулілігі оның алдында тұрған Батыстың басқа да ықпалды мәдениеттері мен әлем тілдерін сіңірудің нақты қауіптілігін негіздейді. Бұл жағдай қазақстандық ғалымдар үшін ғана емес, тіпті ресейлік ғалымдар үшін де айқын болып табылады. Сонымен, белгілі ресейлік ғалымдардың бірі А. Уткин жаһандану жағдайында қазақ халқының алдында өзінің мәдени, тілдік, менталдық бірегейлігі мен өзіндік ерекшелігін сақтаудың елеулі қауіпі тұрғанын растайды [5]. Бұл мәселеде мемлекеттік органдарға немесе жастардың өзіне қазақ тілін оқып-үйренуде барлық жауапкершілікті жеңіл айтуға және жүктеуге болады. Алайда, тапсырма неғұрлым күрделі және анық емес.

Мемлекеттің, халықтың, жеке адамның прогресі мен жетістігінің міндетті заңы-бұл серіктестерімен және қарсыластарымен салыстырғанда бәсекеге қабілеттілік. Бүгінгі таңда жастардың өзі нарықтағы бәсекеге қабілеттілік, табысқа жету және даму үшін не қажет екенін шешеді. Жаһандану жағдайындағы бәсекеге қабілеттілік лайықты, мүмкін болса - шетелдік білім алумен, компьютерді білумен, жұмыс тәжірибесінің болуымен, сондай - ақ шет тілдерін-ағылшын, неміс, қытай және басқаларын білумен байланысты екені анық. Жаһандандудың мәдени және тілдік қысымы ең жағымсыз элементтердің бірі болып табылады, ол бүкіл қоғамның, мемлекеттің алдына қазақ қоғамы мен тілінің өзіндік ерекшелігі мен бірегейлігін

сақтаудың күрделі міндеттерін қояды. Бірақ мемлекет біздің ұлттық құндылықтарымызды қолдауға болатын әртүрлі академиялық және әлеуметтік бағдарламаларды ұсынады. Қазақстандағы жаһанданудың әлеуметтік жағдайы Овертон шкаласы бойынша "ақылға қонымды" болып табылады.

Осылайша, жаһандану-бұл кез-келген мемлекет пен қоғам, егер ол дамып, бәсекеге қабілетті болғысы келсе, ескерілуі керек өз заңдары мен тетіктері бар объективті процесс. Жаһандану жағдайында Қазақстанның алдында тек мемлекеттің ғана емес, бүкіл қоғамның назарын талап ететін объективті әрі күрделі міндеттер тұр деп айтуға болады. Олар саясаттың, әскери, экономикалық, мәдени-тілдік және басқа да түрлі салаларына қатысты. Олардың әрқайсысы әлемдегі өзінің геосаяси, геоэкономикалық жағдайын нығайтуда Қазақстан үшін мүмкіндіктер мен мүмкіндіктерге, сондай-ақ тәуелділікке түсу және егемендікті жоғалту қаупіне ие. Қазақстан үшін дамудың жалғыз дұрыс нұсқасы оның жаһанданудың қазіргі заманғы сын-қатерлеріне барабар жауап беруге қабілетті өркениетті және бәсекеге қабілетті мемлекет ретінде қалыптасуы мен орнығуы болып табылатыны анық. Бірақ Овертон терезесі туралы сөйлесетіндердің көпшілігі оның бастапқыда не болғанын білмейтіні анық. Овертон дәстүрлі құндылықтарды жою технологиясын және бұқараны бақылауды мүлде ашқан жоқ, ол жай саяси шешімдердің қалай қабылданатынын түсіндіруге тырысты. Бұл идеялардың айналасында пайда болған шиеленісу мен паранойя, жалпы алғанда, тек өзгермелі әлемге реакция және оқиғалардың басқа себептерін таба алмау.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Уткин А.И. Определения глобализации //Глобалистика: Энциклопедия /Гл. ред. Мазур И.И., Чумаков А.Н. -М.: Радуга, 2003. - С. 181-183.
2. Выступление Президента РК Н.А. Назарбаева на торжественном собрании, посвященном 20-летию Независимости РК. Время выбрало нас //akorda.kz/ru/
3. Назарбаев Н.А. Евразийский экономический союз: теория или реальность // Известия //minplan.kz/pressservice/77/5147/
4. Назарбаев Н.А. Центральная Азия может стать одним из глобальных центров мира // ru.government.kz/documents/publications/193
5. Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысление. -М.: Логос, 2002. - С. 9-14.